

ŞEYH GÂLİB DİVÂNİ'NDA

“SEMÂ' / MEVLEVÎ MUKÂBELE-İ ŞERİFE” TASAVVURU

Nihat ÖZTOPRAK | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7400-0180> | noztoprak@fsm.edu.tr

Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye / Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

Cüneyt TAŞAN | ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0429-4703> | cuneyt.tasan@stu.fsm.edu.tr

Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul-Türkiye / PhD Student, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Institute of Graduate Education, Department of Turkish Language and Literature, İstanbul-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

Atf Bilgisi/Citation: Öztoprak, Nihat ve Cüneyt Taşan. “Şeyh Gâlib Divânı’nda “Semâ’/Mevlevî Mukâbele-i Şerîfe” Tasavvuru”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 33 (Aralık 2024), 404-431, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1554053> / Öztoprak, Nihat ve Cüneyt Taşan. “The Conception of “Sema/Mevlevi Mukabele-i Sherifah” in The Divan of Sheikh Galib”. *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 33 (December 2024), 404-431, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1554053>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 21.09.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 13.11.2024

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.12.2024

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Yazar Katkıları/Author Contributions: Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50); Veri Toplanması (CRediT 2) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11); Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50); Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50); Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) / Conceptualization (CRediT 1) Author-1 (%50) - Author-2 (%50); Data Curation (CRediT 2) Author-1 (%50) - Author-2 (%50); Investigation -Analysis -Validation (CRediT 3-4-6-11) Author-1 (%50) -Author-2 (%50); Writing (CRediT 12-13) Author-1 (%50) - Author-2 (%50); Writing – Review & Editing (CRediT 14) Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Bu makale, Prof. Dr. Nihat Öztoprak'ın danışmanlığında doktora öğrencisi Cüneyt Taşan tarafından yürütülen “Klasik Türk Edebiyatı Mevlevî Şâirlerinin “Semâ” Redifli Şiirleri (İnceleme-Metin)” başlıklı devam etmekte olan doktora çalışmasından üretilmiştir. Makalenin “Şeyh Gâlib’in Hayatı ve Eserleri, Mevlevîyye Mukabele-i Şerîfesi” bölümleri Cüneyt Taşan tarafından; ana bölümü olan “Şeyh Gâlib Divanı’nda Semâ Tasavvuru” başlığı altında yer alan şiirlerin okunuşu, imlasi, nesre çevirisi ve değerlendirilmesi müşterek yapılmıştır. Ayrıca özet, sonuç ve kaynakça müştereken hazırlanmış, son okuma ve düzeltmeleri Nihat Öztoprak tarafından gerçekleştirilmiştir.

ÖZET

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö. 1273) nisbet edilen Mevleviyye Tarikatı'nın ve onun ibadet merasiminin alamet-i farikası olan, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin vecd halinde iken belirli bir kuralı olmaksızın kendi etrafında dönerek yaptığı sema, Sultân Veled (ö. 1312), Ulu Ârif Çelebi (ö. 1320) ve Pîr Âdil Çelebi (ö. 1460) tarafından düzenlenip geliştirilmiş ve kaideleri belirlenerek günümüzdeki hâlini almıştır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin bendelerinden, klâsik Türk edebiyatının XVIII. yüzyıldaki en önemli temsilcisi sayılan Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Gâlib (1757-1799) Mevlevî Tarikatının divan sahibi mümtaz şahsiyetlerindedir. Bu makalede Şeyh Gâlib'in Divanı'nda bulunan şiirlerinden yola çıkılarak şerh yöntemiyle Semâ olarak bilinen ve resmi adı Mukâbele-i Şerîfe olan Mevlevî Âyîn-i Şerîfi hakkındaki tasavvurları ortaya konmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Gâlib, Âyîn-i Şerîf, Mevlevî, Semâ, Mevlânâ, Mukâbele-i Şerîfe, Dîvân Şiiri.

THE CONCEPTION OF "SEMA/MEVLEVI MUKABELE-I SHERIFAH" IN THE DIVAN OF SHEIKH GALIB

The Mevlevi Order, attributed to Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (d. 1273), and its distinctive ritual of worship, *the sema* (whirling dance), performed by Mevlânâ in a state of spiritual ecstasy without any fixed rules, was organized and developed by Sultân Veled (d. 1312), Ulu Ârif Çelebi (d. 1320), and Pîr Âdil Çelebi (d. 1460). They established its principles and gave it the form it has today.

Among the disciples of Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Shaykh Gâlib (1757-1799), the postnişin (head) of the Galata Mevlevihanesi and regarded as one of the most important representatives of classical Turkish literature in the 18th century, is one of the distinguished figures of the Mevlevi Order. In this article, an attempt is made to explore Shaykh Gâlib's views on the Mevlevi *Âyîn-i Şerîf*, known as *Sema*, through the poems found in his *Divan* (collection of poems) and using the method of commentary (şerh). The article aims to reveal his conceptions of the *Mevlevî Âyîn-i Şerîf*, formally called *Mukâbele-i Şerîfe*.

Keywords: Şeyh Gâlib, Âyîn-i Şerîf, Mevlevî, Semâ, Mevlânâ, Mukâbele-i Şerîfe, Dîvân Şiiri.

1. ŞEYH GÂLİB'İN HAYATI VE ESERLERİ¹

1.1. Hayatı

Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Kûçek Muhammed Dede tarafından, babası Mustafa Reşîd Efendi'ye (ö. 1804) doğumu müjdelenen ve adının *Mehmed Es'ad* koyulması salık verilen Şeyh Gâlib, 1171/1757 tarihinde doğmuştur.

Kim kâdir 'ilâc eylemeğe hükm-i kaderdir

Târîhi imiş Gâlib-i zârın **eser-i aşk**² (G. 167/5)

(Kaderin hükmüne ilaç eylemeye kim kadirdir ki? [Aşk hastalığından] ağlayan Gâlib'in (doğum) tarihi "eser-i aşk" imiş.)

İlk hocası kendisi gibi şair ve Mevlevî olan babasıdır. Şeyh Gâlib bizzat *Hüsn ü Aşk*'ında yazdığı; *Serbâz-ı muhibb-i Mevlevîdir* ve *Öğretti suhanda tarz-ı Pîr'i* mısralarıyla bu hususu dile getirmiştir. Ailesindeki güçlü Mevlevî motifleri, Mevlânâ'ya olan cezbesi ve Allah'ın takdiriyle Konya'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin dergâhında Çelebi Seyyid Ebûbekir Dede'ye (ö. 1785) 23 Ramazan 1198/1783 tarihinde intisâb ederek Mevleviyye yolunu yürümeye başlayan Gâlib, mürşidinin tavsiyesi ve ailesinin ısrarı üzerine İstanbul'a döner ve Ali Nutkî'nin (ö. 1804) Şeyhi olduğu Yenikapı Mevlevihanesi'nde çilesini tamamlayarak 25 Ramazan 1201/1787 tarihinde *Dede* makamına yükselir. 1001 günde ikmal ettiği çilesi boyunca Mevlânâ'nın;

خاموش کن که دوست مجیب است بی سوال

نظاره کرم کن و ترک کلام کن³

emri mucibince şiir yazmayan Gâlib Dede, çilesi hitamında;

کر ز سر عشق گفتارست بعد از خامشی

از سخن بالا چه اسرارست بعد از خامشی⁴

¹ Bu makalede Şeyh Gâlib'in Divânı'ndan metne alınan beyitler için Prof.Dr. Naci OKÇU tarafından hazırlanan *Şeyh Gâlib Divânı* adlı eserden istifade edilmiştir. Beyitlerin sonunda önce manzumenin kısaltması sonra numarası ve en son beyit numarası yazılmıştır. Kısaltmalar şu şekildedir: G.: Gazel, K.: Kaside, Mer.: Mersiye, Msd.: Müseddes R.: Rubai, T.: Tarih, Tb.: Terkiib-bend, Tc.: Tercî-bend, Th.: Tahmîs Bkz.: *Şeyh Gâlib Divânı. nşr. Naci Okçu. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, Sayı 429. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78404/seyh-galib-divani.html>*

² *Eser-i aşk* terkibi ebced hesabıyla 1171 tarihini vermektedir.

³ Mevlânâ, *Külliyât-ı Şems/Divân-ı Kebîr*, haz. Bediüzzaman Fûruzanfer, C. IV, Danişgâh-ı Tahran, Tahran 1336, s. 259.

Farsça olan beytin okunuşu ve günümüz Türkçesi ile anlamı şöyledir;

Hâmûş kon ki dûst-i mucîb est bî suâl

Nezzâre-i kerem kon u terk-i kelâm kon

Sus; ki dost sormadan da cevap verir. Sen sözü bırak da onu seyre dal.

⁴ Farsça olan beytin okunuşu ve günümüz Türkçesi ile anlamı şöyledir;

Ger zi sır-ı aşk goftârest ba'd ez hâmuşi

Ez sohen bâlâ çe esrârest ba'd ez hâmuşi

Eğer suskunluktan sonra söylenen sözler, aşkın sırlarıysa, bu sözden yüksek daha ne sır vardır

beytiyle başlayan Farsça bir gazelle şiir yazmaya devam etmiştir (Esrar Dede, 2000, 378).

İlim ve sanat muhitinde dönemin ünlü Mevlevî şairlerinden olan Hoca Neş'et'ten (ö. 1807) Farsça ve özellikle *Mesnevî-i Şerîf* dersleri alarak edebiyatın inceliklerini öğrenen Şeyh Gâlib'e Hoca Neş'et tarafından *Es'ad* mahlası verilmiştir. Ancak o, öneminin bazı yeteneksiz şairleriyle karıştırılmaktan sakındığı için *Gâlib* mahlasıyla şiir söylemiş, bestekâr şeyhi Ali Nutkî Dede'nin yanısıra, Yenikapı Mevlevihanesi Aşçıdedesi olan Sahîh Ahmed Dede (ö. 1229/1813), Galata Mevlevihanesi Şeyhi Hüseyin Dede (ö. 1197/1782-83) gibi zatlardan feyz almıştır (Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1328/1910-1911, 43/416).

Gâlib Dede, son derece zarif mizaçlı bir Mevlevî şeyhi olmakla birlikte aynı zamanda klasik Türk edebiyatının zirvelerindeki havayı teneffüs eden rakik bir şairdir. 24 yaşında 1195/1780 yılında *Es'ad* ve *Gâlib* mahlâslarıyla yazdığı şiirleri *Dîvan*'ında toplamıştır (Esrar Dede, 2000, 376). İki yıl sonra da mesnevî tarzında ve manzum bir hikâye olan *Hüsn ü Aşk*'ını tamamlamıştır. Altı ay gibi kısa bir zamanda tamamladığı bu eseriyle Şeyh Gâlib klasik Türk edebiyatında yeni bir yol tutarak öncekilerin önüne geçmiş böylelikle şiiri, gök kubbede yeni bir ses olarak yankı bulmuştur. *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye* müellifi Esrar Dede *Hüsn ü Aşk* için; *Esrâr-ı makâmât-ı sülûk-ı Mevlevî ve âsâr-ı envâr-ı lâmi'a-i âyât-ı Mesnevîyi hâvi Hüsn ü 'Aşk nâmında bir te'lif-i celîl ser-zede-i tab'-ı bî-misilleri olmuştur ki memâlik-i Rûm'da lisân-ı Türkiyye üzre ana mümâsil bir nazm inşâ olunduğu kimsenin mesmû'ı olmamıştır* (Esrar Dede, 2000, 376) demekle aslında Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk* ile kendi hâllerini, kendi sırlarını anlattığını dile getirmiştir.

Tarz-ı sefe tekaddüm etdim

Bir başka lûgat tekellüm etdim (2010)

...

Gencînde resm-i nev gözetdim

Ben açdım o genci ben tükettim⁵ (2019)

(Benden önce gelenlerin önüne geçtim, başka bir dilde konuştum. Hazinede yeni bir usul gözettim, ben açtım o hazineyi ben tükettim.)

26 yaşında *Hüsn-ü Aşk*'ını, 30 yaşında da çilesini tamamlayarak Mevlevî Dedesi olan Şeyh Galib'in şöhreti tüm İstanbul'da yayılmıştı. Eserleriyle dönemin şairleri arasında ve Mevlevîler nezdinde mümtaz bir mevki sahibi olan Şeyh Gâlib, dönemin padişahı Sultân III. Selîm (1789-1807) tarafından da takdir edilmiştir. Sultân III. Selîm'in Mevlânâ'nın kabri-i şerifinin puşidesi (örtüsü) için Şeyh Gâlib'den beyit istemesi ve Gâlib'in de;

Müceddid olduğu Sultân Selîm'in dîn ü dünyâyâ

Nümâyândır bu nev-puşîdesinden kabri Monlâya (T. 2/3)

(Sultân Selîm'in din ve dünyâyâ yenilik getirdiği Mevlânâ'nın kabrinin yeni örtüsünden görünür.)

vasıta beytini ihtiva eden terci-bendiyle mukabele etmesiyle aralarında bir münasebet hasıl olmuştur. Musikişinas, bestekâr aynı zamanda neyzen olan Sultân III. Selîm ile Şeyh Gâlib'in yakınlıkları zaman içinde

⁵ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*. nşr. Muhammet Nur Doğan. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri Sayı 419. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78443/seyh-galib---husn-u-ask.html>.

oldukça samimî ve dostane bir hüviyete bürünmüştür. Mevlevî kaynaklarına göre bu yakınlığın, sultanın başını Şeyh Gâlib'in dizine koyarak onun okuduğu şiirleri tam bir vecd hâlinde dinleyecek kadar ilerlediği görülür (Ergün, 1935, 37).

O dönem Galata Mevlevihanesi şeyhi olan Mîr Halîl Nûmân Dede'nin (ö. 1213/1799) azlinden sonra yerine Konya Şems-i Tebrîzî türbedârı olan Abdullâh Dede (ö. 1205-1790) tayin edilmiştir. Vazifesi için İstanbul'a yola çıkan Abdullâh Dede'nin Kütahya'da vefât etmesiyle Konya Asitanesi şeyhi Çelebi El-hâc Muhammed Emin Efendi (ö. 1230/1814-1815) tarafından Galata Mevlevihanesi'nin 22'nci Şeyhi olarak Şeyh Gâlib vazifelendirilmiştir. İclâs töreni 9 Şevvâl 1205/1790 Cumartesi günü yapılmıştır (Esrar Dede, 2000, 383). Sultân III. Selîm'in annesi Mihrişâh Vâlîde Sultân'ın 1209/1794 tarihli vakfiyesi neticesinde Mesnevihanların tayin hakkının Şeyh Gâlib'e verilmesiyle bütün Mevlevî şeyhlerinin üstünde bir payeye mazhar olmuştur (Ergün, 1935, 38). Sultan III. Selîm gibi validesi Mihrimâh Sultân, kardeşleri Beyhân ve Hatice Sultanların da oldukça hürmet ettikleri ve *Pamuk Şeyhim* diye hitap ettikleri Şeyh Gâlib'in şöhreti gibi Galata Mevlevihanesinin müdavimlerinin ve hayranlarının sayısı da günden güne artmıştır.

Şeyh Gâlib'in hayatında mühim bir yeri olan bir diğer önemli şahsiyet de kendisine, *veliy-i ni'metüm delîl-i tarîkatüm mürşîd-i hakikatüm âb-ı rûy-ı Mevlevî* (Esrar Dede, 2000, 372) diyerek bağlanan dervîşi *Esrâr Dede*'dir (1748-1796). Şeyh Gâlib kendisi gibi şair olan, Mevlânâ'dan feyz alan ve kendisine son derece hürmetkâr olan *Esrâr Dede*'ye, Mevlevî dergâhlarında *Şeyhten* sonra en yüksek makam olan *Kazancı Dede* payesini vermiştir. Şeyh Gâlib, vefâdârı, gölgesi, yâr-ı gârı, sır dostu, ismiyle müsemmâ *Esrâr Dede*'nin 1796 yılındaki irtihâli neticesinde derin hüznü duymuş ve meşhur *Esrâr Dede Mersiyesi*'ni vücuda getirmiştir.

Eyvâh elden o gül-i handânım aldı mevt
Esrârım aldı cümle dil ü cânım aldı mevt (Mer. 1/3)

(*Eyvâh! Ölüm, elimden o neşeli gülümü aldı. Sırlarımı, gönlümü, cânımı, her şeyimi aldı.*)

Bahse konu mersiye *Esrâr Dede*'nin Şeyh Gâlib nazarındaki önemine delil teşkil eder. Her Müslümanda olduğu gibi Şeyh Gâlib'te de Ehl-i Beyt sevgisi tartışılmazdır. Ehl-i Beyt sevgisini dile getirdiği;

İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem alevîyiz (Msd. 3)

(*İkrârımıza başımızı veririz [çünkü] verdiğimiz söze sadıkız, biz Hz. Ali'nin kuluyuz ve dahi aleviyiz.*)

beyitlerini havi müseddesleri yayılınca Galata Mevlevihanesine Şîî meşrep insanlar toplanmaya başlamış, bu durum Sünnî Müslümanların dergâhtan ayaklarını kesmesine neden olmuştur. Bu hâl günden güne çoğalmış, hatta Şeyh Gâlib'in Bektaşî olduğu söylenmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Şeyh Gâlib, *Esrâr Dede*'ye son derece güzel bir ta'lik hat ile; *Yâ Hazret-i Muâviye* levhâsını yazdırmış ve oturduğu yerin baş ucuna astırılmıştır. Bu yazıyı gören Aleviler de Mevlevihaneyi terk etmişlerdir. Bunun üzerine Şeyh Gâlib, *Esrâr Dede*'ye; *Alevî olduk, Sünnîler dağıldı. Muâviyeci görüldük Şîîler uzaklaştı. Şimdi biz bize kalalım, tatlı tatlı konuşalım* dediği rivâyet edilir (Ergün, 1935, 51-52).

Mevlânâ'ya yüce bir aşkla bağlı olan, *Mesnevî-i Şerîf*'i en az 11 defa hatmettiği bilinen (Ayvazoğlu, 1999, 51-52), genç yaşlarında Türk edebiyatının en kıymetli hazinelerine malik olan, zarif mizaçlı Mevlevî Şeyhi Gâlib, *Esrâr Dede*'nin irtihâlinden iki yıl geçtikten sonra aniden hastalanmış, sakalının beyazlamasına yetişmeden henüz 42 yaşında 27 Receb 1213/1799 Mî'râc gecesi vefât etmiş ve Galata Mevlevihanesinde Şârih İsmâil Rusûhî Ankarâvî'nin ayak ucuna defnedilmiştir.

Geçti Gâlib Dede cândan yâ Hû

(1213)⁶

1.2. Eserleri⁷

1.2.1. Dîvân

Şeyh Gâlib'in 24 yaşında ikmâl ettiği ve elimizde bulunan tek matbu nüshası Mısır Bulak Matbasında 1252/1836 yılında basılan Dîvân'ında 30 kâsîde, 71 târih, 13 terci-bend, 1 sâkinâme, 8 müessedes, 19 tahmîs, 2 muhammes, 1 tard u rekb, 11 şarkı, 11 mesnevî, 1 bahr-ı ta'vîl, 1 tezkire, 371 gazel, 1 mersiye, 2 lügaz, 43 kıt'a, 63 rubâ'î, 71 beyt, 4 mısra yer alır. (Şeyh Gâlib, 7)

1.2.2. Hüsn ü Aşk

Şeyh Gâlib 1783 yılında henüz 26 yaşında iken ve 6 ay gibi kısa bir zamanda tamamladığı eseriyle Türk edebiyatına Mesnevî türünde muhteşem bir hediye sunmuştur. Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk* adlı 2101 beyitlik mesnevisi hem hikâye kurgusu hem de hikâye vak'ası itibâriyle tamamen özgün bir eserdir (Türinay, 1995, 98). Ortaya koyduğu sanatla Şeyh Gâlib, bir Mevlevî dervişinin geçirdiği seyr ü süluku edebî olarak dile getirmiştir.

1.2.3. Şerh-i Cezîre-i Mesnevî

Cezîre-i Mesnevî XVI. yüzyılda yaşayan Mevlevî şair Yûsuf-ı Sîneçâk'ın (ö. 953/1546-47) Mevlevî dervişlerine rehber olması amacıyla, Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Şerîfi*'nden seçtiği ve mânâ bakımından birbirleriyle ilişkilendirip derlediği 366 beyitten oluşan eseridir (Güleç, 160). *Mesnevî Adası* anlamına gelen *Cezîre-i Mesnevî* adlı bu eseri Şeyh Gâlib 1790 yılında şerh etmiştir. Eserin asıl adı *Semâhatu Lemeâtı Bahrî'l-Ma'nevî bi-Şerhi Cezîreti'l-Mesnevî*'dir. Şeyh Gâlib'in bu eseri Mehmet Atalay ve Turgut Karabey tarafından neşredilmiştir.⁸

1.2.4. es-Sohbetü's-Sâfiyye

Nakşibendî iken hac yolunda uğradığı Konya'da Çelebi Seyyîd Ebû Bekir Dede'ye (ö. 1785) intisâb ederek Asitane'de kalan ve Mevlevî olan Trabzonlu Köseç Ahmed Dede (ö. 1777) Mevlevî Tarikatı adabına dair *et-Tuhfetü'l-Behiyye fî Tarîkâti'l-Mevleviyye* ismiyle Arapça bir risale yazmıştır. Şeyh Gâlib de bahse konu esere mensur Arapça haşiye yazarak *es-Sohbetü's-Sâfiyye* adlı eserini meydana getirmiştir.

2. SEMÂ / MEVLEVİYYE MUKÂBELE-İ ŞERİFESİ

İslam medeniyet anlayışının nezaket, nezahet ve zarafetini toplum hayatına aksettirip güçlü temellerle yerleşmesini temin eden, müntesipleri arasında pek çok âlim, sanatkâr, şair, devlet adamı, sayısız ilim ve sanat eserinin vücuda gelmesinde ilham kaynağı olan Mevleviyye, Anadolu Türk-İslam tasavvuf ekolünün en önemli tarikatlarından. *Tarîk-i Aşk* olarak isimlendirebileceğimiz ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye bağlı/mensub olan Mevlevîlerce yürünen bu yolun da, diğer tarikatlarda olduğu gibi belirlenmiş kaideleri mevcuttur. Mevlânâ'nın neslinden gelenler (Çelebiler) ve Mevlevî büyükleri bu yolun usul ve adabını tayin etmiş, muhtevasını belirlemiştir (Top, 2001, 31).

Mevleviyye öğretisinin merkezleri olan Mevlevihaneler, çile, ayin-i şerif ve ibadet mekânları olmanın yanı sıra, musikî, sema, hat, şiir, minyatür, ebru, tezhib gibi güzel sanatların icra edildiği ve bu alanda en mahir sanatkarların yetiştirildiği mekânlardır (Çıpan, 2010, 1/305-306). Mevlevihaneler; asitane ve zaviye olmak üzere

⁶ Şair Sürûri (1752-1814) Şeyh Gâlib'in vefatına (1213) bu mısrayla tarih düşürmüştür.

⁷ Şeyh Gâlib'in eserleri hakkında verilecek bilgiler tekrar niteliğinde olacağından ve bu makalenin asıl konusunu teşkil etmediğinden bu bölümde, diğer kaynaklarda verilen bilgilerden faydalanılarak onun eserleri hakkında kısaca bilgi vermekle yetinilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. M. Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.; Abdülkadir Gürer, *Şeyh Gâlib Dîvanı: İnceleme- Metin.*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993; Naci Okçu, *a.g.e.*

⁸ Bkz: Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*. nşr.Mehmet Atalay, Turgut Karabey, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2007.

iki kısımdır. Bir tarikatın merkezi konumunda olan ve içinde o yolun büyüklerinin türbesi bulunan dergâhlar *âsitâne* olarak adlandırılır ve zaviyelere nisbetle mevkii olarak daha üstte bulunurlar. Mevlevî asitaneleri; *mescit*, *semâhâne*, *türbe*, *matbah-ı şerif*, *meydân-ı şerif*, *derviş hücreleri*, *hâmûşân* gibi muhtelif mekanlardan teşekkül etmiştir. Mevlevî asitanelerinin en özel mekânlarından biri olan *semâhâneler*, Mevlevî ibadeti olan *semâ* (*âyîn-i şerif*, *mukâbele-i şerife*) icra edildiği mekânlardır.

İşte bu mekânlarda başlayan Mevlevî eğitim yönteminin asıl hedefi, baştan ayağa edep düsturu üzerine yaşayan, kendi iç âleminde barışı ve sükuneti temin etmiş ve bunu yaşadığı topluma aksettirebilme becerisi kazanmış, her zaman örnek olarak gösterilen insan yetiştirmektir. Bu da ancak sağlıklı bir beden, sakin bir ruh yapısı, sağlam bir sinir sistemiyle mümkün olur. Bunu Mevleviyye'nin ilim ve amele dayalı manevi eğitim sistemi ortaya koymuştur. Bu sistemin el kitabı Mevlânâ'nın en mühim eseri *Mesnevî-i Şerif*, arınma ve kendini bulma vasıtası da musikî ve semadır (Küçük, 2005, 96).

Semâ' (سمع) güzel ses, işitme, duyma, kulak verme gibi anlamlara gelir. Sem' (سم) kökünden gelen bu kelimenin ayrıca anlama, itaat etme anlamları da vardır (Uludağ, 1995, 461). İstilahî anlamı ise; musikî nağmeleri, makâm ile okunan dini metinleri dinlemeye, dinlerken de vecd halinde hareket etmeye, kendinden geçmeye, raksetmeye, ehl-i tasavvufun cezbe halinde ayakta zikretmelerine ve kendi etraflarında dönmelerine verilen isim olmuştur (Küçük, 2006, 44).

Meşhur sufi Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297-298/909-910) şöyle sordular: *Sâkin bir insân semâ'ı/musikîyi dinleyince neden sallanıyor?* Şöyle cevap verdi: *Allâh Te'âlâ ilk misakta ruhlara: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"⁹ diye hitap edince ilâhî kelâmı/hitâbı dinlemekten hâsıl olan haz ruhlara sindi, semâ' ettikleri zaman onu hatırlar, hareket/raks ederler* (Kuşeyri, 1981, 519). İlk dönem sufi ve tasavvuf erbabınca da sema musiki ve şiirle vecd hâlinde dönme hareketiyle yapılagelmiş, Mevlânâ ile ondan önceki mevcudiyeti tamamıyla unutulmuş her yönüyle Mevlânâ ve Mevlevilerle özdeşleşmiştir. Bunda Mevlânâ'nın semaa verdiği önem ile ondan sonra gelen Mevlevilerin bu ayini tanzim etmeleri çok önemli bir rol oynamıştır (Küçük, 2006, 45-46).

Sema adıyla bilinen *Mevlevî Âyîn-i Şerifi*'nin resmi adı *Mukâbele-i Şerife*'dir. Mevlevilerin belirli günlerde bir araya gelip yaptıkları sema zikrine mukabele, sema gününe de mukabele günü denir (Ceylan, 2006, 35). Mukabele; karşılık, karşı karşıya bulunma, yüz yüze gelme gibi anlamlara gelmektedir. Galata Mevlevihanesi'nin meşhur meşayihundan Şeyh İsmâil Rusûhî Ankaravî Dede (ö. 1041/1631) sema cennet ehlinde olduğu gibi, bütün ihvanın da kin ve haset olmaksızın bir yerde toplanıp ayna gibi birbirlerinin karşısına geçip durmalarına yani mukabele etmelerine benzetir. Cenâb-ı Allah cennet ehli için Kur'ân-ı Kerim'inde; *Biz onların gönüllerindeki her türlü kîni izâle ettik. Onlar, tahtlar üzerinde karşı karşıya gelmiş kardeşirler*¹⁰ buyurmaktadır. Şeyh İsmâil Rusûhî Ankaravî Dede'ye göre Mevlevî Âyîn-i Şerifi'ne Mukâbele-i Şerife denmesinin sırrı da bu ayette gizlidir. İsmâil Ankaravî Dede, Şehâbeddîn Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) bu ayetin tefsirine nisbetle, mukabeleden muradını, ihvan olanın birbirine sırlarının ve aleniliğinin birbirini yansıtacak biçimde eşit olması gerektiğiyle açıklar. Kalbinde bir kardeşine kin güden kimse, onun mukabili olamaz. Görünüşte cemel cemale dursalar da onun mukabili sayılmaz. Yüz yüze yani mukabil olunca, Cenab-ı Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in; *Mümin müminin aynasıdır* hadis-i şerifi uyarınca kalp kalbe, arada kin ve nefret olmaksızın cilalanmış ayna gibi karşı karşıya olmalıdır ki birlik ve tevhid sırları müşahede edilsin (Şeyh Rüsühüddîn İsmâil Bin Ahmed el-Ankaravî, 2012, 105).

Allah'ın ruhlara ilk hitabının cezbesiyle; bir bakıma ilâhî musikînin ilk sesiyle başlayan ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin işittiği bu sesi hatırlamasıyla vecd halinde ve zevk eseri olarak herhangi bir zaman, usul ve kaideye bağlı kalmaksızın yaptığı semâ ve daha sonra da Mevlevî Tarikatı'nın rüsum ve adabı, kendisinden sonra gelen oğlu Sultan Veled (ö. 1312), Ulû Ârif Çelebi (ö. 1320) ve yolun diğer büyükleri tarafından belirlenmiştir.

⁹ A'raf Sûresi 172. Ayet.

¹⁰ Hicr Sûresi 47. Ayet.

Eyledi himmet ile devr-i sipihri tanzîm

Şâh-ı pervâne-haşem Hazret-i Sultân Veled

(K. 8/7)

(Pervânelerin şâhı olan Hâzret-i Sultân Veled, himmeti ile göklerin dönüşünü [sema] tanzim eyledi.)

Nihayetinde Mukâbele-i Şerîfe'nin muhtevâsı Sultan Veled'in (ö. 1312) torunu Pîr Âdil Çelebi (ö. 1460) tarafından keşf yoluyla tanzim edilerek günümüzdeki hüviyetini kazanmıştır (Mustafa Sâkîb Dede, 1866, 1/134). Musikî eşliğinde sağdan sola doğru ve kalbin etrafında çark atarak icra edilen sema insanın yücelere ulaşmasında bir vasıta. *Devr-i Veledî* ve onu takip eden dört selâmdan oluşan Mevlevî zikri olan semada olup biten her şey insanın ve âlemlerin yaratılışı ile insanın Hakk'a dönüş kavsinin resmedilmesidir (Ceylan, 2006, 38). Bu muhteşem resmin Şeyh Gâlib'in mana tuvalinde nasıl aksettiği, Divan'ındaki beyitlerden hareketle izah edilmeye gayret edilecektir.

3. ŞEYH GÂLİB DİVÂNİ'NDE "SEMÂ" TASAVVURU

Mevlânâ devri, ayin-i Mevlânâ, mukâbele-i şerîfe olarak da isimlendirilen sema; mutribanın ney taksiminden, peşrevin başlaması ve kudümzenin ilk zahmesinden sonra şeyhin ve tüm semazenlerin meydana 1 şerife aynı anda iki ellerinin avuç içlerini vurarak kalkmalarıyla yani kıyam etmeleriyle başlar. Kudümzenin bu ilk darbı Allah'ın "Kün" emrine teşbih edilmiş ve bu emri işiten tüm canlar dirilerek kıyama durmuşlardır.

Ney, Mevlevî mukabelesinin merkezinde yer alır. Ondaki çıkan ses, insan üzerindeki tesiri, yüklediği remzî manalar itibariyle oldukça önemlidir. Mevlânâ'nın anlatmak istedikleri onun ağzından dile getirdiği bir vasıta konumundadır. Bu yüzden *Nây-ı Şerîftir*. Zira Mevlânâ *Mesnevî-i Şerîfin* ilk beytine; **بشنو این نی چون** ¹¹ *"Dinle bu neyden nasıl şikâyet ediyor"* mısraıyla başlar. Sema meclisinde adeta dalgalanarak tüm semahaneyi zevkle dolduran ney sesi, Şeyh Gâlib için Hû isminin zikrinden başka bir şey değildir.

Mevc urur âyîn-i Mevlânâdan zevk-i iştiyâk

Bâng-i ney Gâlib o bezmin na'ra-i "Yâ Hû" sudur

(G. 52/7)

(Ey Gâlib! Ayin-i Mevlânâ'da yani sema meclisinde [öte alemlere olan] özlemin zevki sahile vuran dalgalar gibidir ve o meclisteki neyin haykırışı da "yâ Hû" zikrinden başka bir şey değildir.)

Şeyh Gâlib, Hayâlî'nin (ö. 875/1470) gazeline yaptığı tahminin hemen başında Enbiyâ suresinin 91. ayetinden iktibasla *Ona (Meryem'e) ruhumuzdan üfle miştik*¹² mealinde *Nefehnâ* ifadesini kullanmış, Hz. Meryem'e üflenen ruh ile neye üflenen nefes arasında bir ilgi kurmuştur. Bu ayeti işitmeyenlerin, Meryem'e üflenen ruhu anlamayanların neyin sırrından bî-haber olduklarını ve sema/aşk meydanında neyzenin neye üflerken aldığı nefesiyle *Hay*, üflerken neyden çıkan *Hu* seslerinin özünü, manasını bilmediklerini söyler:

¹¹ Farsça olan beytin okunuşu ve günümüz Türkçesi ile anlamı şöyledir;

Bişnev in ney çün şikâyet mi koned

Dinle bu neyden nasıl şikâyet ediyor.

¹² Enbiyâ Sûresi, 21/91. Ayetten iktibas edilmiştir. Ayetin tamamı ve meâli şöyledir:

وَاللّٰهُ اَخْتَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيْهَا مِنْ رُّوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا اٰيَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ

"İrzini korumuş olan kadını da (Meryem'i de) hatırla. Ona ruhumuzdan üfle miştik. Kendisini de, oğlunu da âlemlere (kudretimizi gösteren) birer delil yapmıştık."

Nefehnâ nefhasın gûş etmeyenler nâyi bilmezler
 Miyân-ı cân u cânânda Hûyî Hâyî bilmezler
 Nefes-nâ-âşinâlar gevher-i ma'nâyî bilmezler
 Cihân-âra cihân içindedir ârâyî bilmezler
 Şû mâhiler ki deryâ içredir deryâyî bilmezler (Th. 8/1)

("Nefehnâ" esintisini duymayanlar neyin [sırrını] bilmezler, can ile cananın arasında Hûyî Hâyî bilmezler, nefesin ne olduğunu bilmeyenler mana cevherini bilmezler, cihanı süsleyen [Allah] cihan içindedir arayî yani süsleyeni bilmezler, şu balıklar ki deryâ içindedir deryâyî bilmezler.)

Şeyh Gâlib için sema; adabıyla, tavrıyla meleklerin kışkırdığı bir resmî merasimdir. Sema meydanına *Meydân-ı Şerîf* denilir. Bu kutlu mekânda icra edilen musikîde kullanılan def, ney, davul ve kudüm o kadar kıymetlidir ki melikler, sultanlar onlara malik olamaz. Meydan-ı Şerîfte semazenlerin dönüşünü Güneş'in, Ay'ın, feleklerin ve yıldızların dönmesine benzeten Şeyh Gâlib'e göre sema eden her bir semazenin derununda Mevlânâ'nın bizzat kendisi mevcuttur.

Gökkubbeyi, gökyüzünü ifade eden felek kelimesi, klâsik Türk edebiyatında aynı zamanda *çarh*, *âsumân*, *sipîhr*, *gerdûn*, *semâ* kelimelerini de karşılar (Kurnaz, 1995, 12/306). Felek kavramı İslâm felsefesinde, özellikle de Fârâbî'nin (ö. 339/950) sudur teorisinde geniş yer tutar. Ona göre küre ya da gök cisimleri olarak felekler, akıl ve nefisleri olan, dairevî hareket eden varlıklar olarak tanımlanmıştır. Feleklerin hareketi dairevî yani başı ve sonu olmayan bir hareket olduğu için daimîdir ve asla kesintiye uğramazlar (Süngü, 2024, 46). Fârâbî'nin sudur teorisine göre ilk mevcuttan sudur eden felekler gibi semazenlerin de kendi içlerinde bulunan Mevlânâ'dan, onun sevgisinden sudur ettiğini söyleyebiliriz.

Melekler reşk eder bir tavr u âdâb ü rüsûmu var
 Melikler mâlik olmaz deff ü ney tabl u kudûmu var
 Semâ' meydânının hem mihr ü meh çarh ü nücûmu var
 Husûsâ içlerinde zât-ı Mevlânâ-yı Rûmî var (Msd. 4/6)

([Mevlevîliğin] Melekleri kışkıracak bir tavrı, adabı ve usulü var, padişahların [bile] sahip olamayacağı def, ney, davul ve kudümü var, sema meydanında Güneş ve Ay, gökler ve yıldızlar var, bilhassa içlerinde Mevlânâ'nın bizzat kendisi var.)

Şeyh Gâlib, Mevlânâ'nın sema dairesinin felek çemberini kuşatacak kadar büyük olduğunu ifade eder:

Etdi ihâta felek-i çenberi
 Dâ'ire-i devlet-i Monlâ-yı Rûm (G. 208/3)

(Mevlânâ'nın sema dairesi feleğin çenberini kuşattı.)

3.1. Şahıslar ve Semâ

3.1.1. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Şeyh Gâlib, Allah'a dönüş hareketleriyle ibadet hâlinde bulunan on sekiz bin âlemin/feleklerin, Mevlânâ'nın vecd hâlinde ettiği semana bakıp hayran olduğunu ifade eder. Mevlânâ vecd hâlinde dönüşün, semanın mazharı olmuştur.

Hezâr-hic-deh 'avâlim semâ'ına hayrân

Ne devr-i mazharîdir vecdü'l-hâl-i Mevlânâ (K. 4/4)

(On sekiz bin âlem Mevlânâ'nın vecd hâlindeki semana hayrandır ki Mevlânâ bu dönüşün, semanın tecellî ettiği yerdir.)

Bu mazhariyet sebebiyle Güneş dahi seher vakti Mevlânâ'nın önünde saygı ve edep üzere eğilmedikçe, yüz sürmedikçe feleklere girip sema edemez. Yani doğamaz. Zira Mevlevî Mukâbele-i Şerîfe'sinde semazenler ancak şeyhin önünde eğilip selamlandıktan sonra dönmeye başlayabilirler. Buradan hareketle semazenlerin de sema meydanında dönmeye başlamaları, bir anlamda manevî âleme doğmaları anlamına gelir.

Semâ' edip giremez çarha âfitâb dahu

Seher-geh eylemese rûy-mâl-i Mevlânâ (K. 4/8)

(Güneş bile seher vakti Mevlânâ'nın eşiğine] yüz sürmedikçe sema edip Dünya yüzeyine doğamaz.)

Sema esnasında semazenlerin *direk* denilen sol ayakları sabittir. Dönüş sağ ayaklarının, sabit olan sol ayakları etrafında çevrilmesi suretiyle gerçekleşir. Semazenin kendi etrafında bir kere dönmesine *çarh/çark* denilir. Semazen her çarh/çark atışında içinden *Allah* Lafza-i Celâli'ni zikreder. Şeyh Gâlib Mevlânâ için yazdığı terci-bendinde Mevlânâ'nın sema esnasında *Allah* ismini zikrederek attığı çarktan ve bu sebeple onun aşk ateşinden neşet eden ilâhî nurundan altı kapılı dünyanın (şes cihet) pervane gibi etrafında dönüp durduğunu dile getirir:

Sen urıcak vakt-i semâ' içre çarh

Şem'ine pervâne olur şes-cihât (Tc. 1/3)

([Ey Mevlânâ! Sen] sema esnasında çark attığında, her şey ilâhî nurunun etrafında pervane gibi döner.)

Aynı terci-bendinde Şeyh Gâlib insanların mahşer günü diriltilmesine gönderme yaparak, ay yüzlü Mevlânâ'nın semanı seyreden ve manen ölmüş insanların da dirileceğini ifade eder. Aşk ile sema eden Mevlânâ âlemlere nurunu ve parlaklığını tıpkı Güneş gibi salmaktadır.

Görmegi istersen eger mahşeri

Çarhda seyr eyle o meh-peykeri

'Aşk ile galtîde olup mihr-veş

Salmada 'âlemlere nûr u ferî (Tc. 1/9-10)

(Eğer mahşeri görmek istersen, o ay yüzlüyü [Mevlânâ], sema esnasında seyret. O tıpkı Güneş gibi aşk ile yuvarlanarak âlemlere nurunun parlaklığını salmaktadır.)

Gayb âleminden gelen latif haller ile gönülleri ferahlandırmaya nefes (dem) adı verilir (Kuşeyri, 1981, 217). Bu durum âşıkın maşukla, salikin Hak'la ünsiyet hâlidir. Tasavvufta evliyaullahın nefesinde insanları etkileyen çok güçlü manevî bir kuvvenin bulunduğu inanılır. Onların nefesi *enfâs-ı şerefe*, *enfâs-ı tayyibe*, *enfâs-ı kudsiyye*, *nefes-i rahmânî*, *nefes-i hakkânî* gibi terkiplerle isimlendirilir. Cismen ber-hayat fakat manen ölmüş olanları tekrar hayata kavuşturduğu için böyle tesirli nefese İsâ'nın mevtaları diriltmesine telmihen *dem-i İsâ* denir ve bu tesire sahip evliyaullah da *İsâ-nefes* olarak nitelendirilir. Ölmüşlere can vererek diriltten bu nefes İsrâfil'in sura üflediği nefese de benzetilir. Velinin nefes bağışlaması *salike himmet ve dua etmesi* demektir (Uludağ, 2006, 32/522).

Şeyh Gâlib, Mevlevî zümresinin sema ayininin Mevlânâ'nın diriltici nefesine yani demine bağlı olduğunu ve bunun da nefesten nefese aktararak geldiğini ifade eder. Nefesten nefese tabiriyle Mevlevî şeyhlerini işaret ettiği ve silsile yoluyla (el ele, el Hakk'a) elan bu ilişkinin devam ettiği anlaşılabilir:

Mevlevî zümresinin nakş-ı semâ'ı Gâlib
Bestedir tâ-be dem-i Pîr nefesden nefese (G. 277/11)

(Ey Gâlib! Mevlevî zümresinin semâ, pîr Mevlânâ'nın nefesinin, nefesten nefese geçen bestesidir.)

Şeyh Gâlib, semahaneyi Cenâb-ı Allah'ın tecelli ettiği saf gönül aynasına benzetmiştir. Semazen de sema esnasında bu saf gönül aynasından tecelli eden bir inci tanesi gibidir. Bu inci Mevlânâ'nın aşk denizinin cevheridir:

Sâha-i mir'ât-ı kalb-i sâfdir cevlangehi
Gevher-i galtân-ı bahr-i 'aşk-ı Monlâdır semâ' (G. 153/8)

(Semâın yapıldığı meydan saf bir kalb aynasıdır. [Ondaki semazenlerin her biri], Mevlânâ'nın aşk denizinde yuvarlanan bir cevherdir [incidir].)

Şeyh Gâlib bu beytinde, semazenin beyaz tennuresi ile incinin beyazlığı arasında, semâın dairevî hareketiyle incinin yuvarlaklığı arasında ilgi kurmuştur.

3.1.2. Şems-i Tebrîzî

İsmi Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Melikdâd Tebrîzî (ö. 645/1247) olan Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ'nın sohbet şeyhi olarak tanınmaktadır. Şems-i Tebrîzî'nin Mevlânâ'ya sema etmeyi öğrettiği, Ahmed Eflâkî'nin (ö. 761/1360) *Menâkıbü'l-Ârifîn* isimli eserinde Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'den rivayetle anlatılmıştır (Eflâkî, 2020, 504).

Şeyh Gâlib, marifet baharının zuhur etmesi için Şems-i Tebrîzî aşkına kurban olunması gerektiğini söyler. Dervişler baharda doğan kuzular gibi tasvir edilmiştir. Çarha girmek tabiri sema meydanına girmek,

semaa durmak anlamına gelir. İşte semazen dervişler kuzular gibi sema meydanına Şems-i Tebrîzî aşkına kurban olmak için girer ise marifet baharı zuhur eder.

Girip çarha kuzular gibi ‘aşk-ı Şemse kurbân ol
Bahâr-ı ma’rifet Gâlib bu menzilden zuhûr eyler (G. 49/8)

(Ey Gâlib! Semaa girip Şems-i Tebrîzî’nin aşkına kuzular gibi kurban ol, zira marifet baharı bu menzilden zuhur eder.)

Sema esnasında dervişlerin giydiği kolsuz, yakasız, göğsün aşağısına dek açık, üst tarafı bele kadar bedene tam gelecek şekilde dar, etekleri geniş kıyafete *tennûre* denir. Şems-i Tebrîzî’nin himmetini umarak feleği kendisine yeşil tennure yapmış bir şekilde sema etmeye başlayan Şeyh Gâlib hararetiyle kendinden geçmiştir:

Himmet-i Şems ile Gâlib olurum germ-i semâ’
Sebzî tennûre açıp gerdişi eflâkimden (G. 239/9)

(Ey Gâlib! Şems-i Tebrîzî’nin himmeti ile feleklerimin dönüşünden yeşil tennure açarak coşkulu, harareti bir şekilde sema ederim.)

Şems-i Tebrîzî’nin aşkıyla nur bahş oldukça Mevlevilerin zerre gibi onun etrafında sema ettiklerini anlatan Şeyh Gâlib gazelini bu beyitle hitama erdirir. Bu beyitte Şems kelimesi tevriyeli kullanılmıştır.

Nûr bahş oldukça Gâlib Şems-i ‘aşk
Mevlevîler zerre-sân eyler semâ’ (G. 154/7)

(Ey Gâlib! Şems-i Tebrîzî’nin aşkıyla nur bahş oldukça Mevlevîler zerre gibi onun etrafında sema eyler.)

3.1.3. Şeyh İsmâil Rusûhî Ankaravî

Galata Mevlevihanesinin şeyhlerinden olan İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631), *Mesnevî-i Şerîf* için yaptığı şerh ile Hazret-i Şârih ünvanını almış ve bu alanda otorite kabul edilmiştir. Şeyh Gâlib, İsmâil Rusûhî Dede için iki kaside yazmış, gazel ve rubailerinde de yer vermiştir. Galata Mevlevihanesini ihya eden İsmâil Dede’nin arşda sema ettiğini dile getirir:

Sultân-ı Semâ’ın edip dergehin ihyâ
Tâ ‘arşda etdi deverân Hâzret-i Şârih (K. 9/15)

(Sultân-ı Semâ’ın [Dîvâne Mehmed Çelebi] dergâhını ihyâ edip, ta arşda deveran etdi Hazret-i Şârih [İsmâil Rusûhî Ankaravî].)

3.1.4. Şeyh Hüseyin Efendi

Şeyh Gâlib, Konya asitanesi aşçıbaşısı görevinden sonra 1781-1782 yılları arasında Galata Mevlevihanesi'nin meşihatında bulunan Şeyh Hüseyin Efendi'nin (ö. 1782) vefatına düşürdüğü tarihte onun sema zevkini âşıklara açıkça tattırdığını ve hoş tavrıyla tüm cihanın başını döndürdüğünü söyler:

Edip 'ayân semâ'ı safâyı 'uşşâka
Ederdi tavr-ı latîfi cihânı ser-gerdân (T. 48/2)

(*Semâ, safâyı âşıklara aşikâr edip, latif tavrı ile cihanın başını döndürürdü.*)

3.1.5. Esrâr Dede

Şeyh Gâlib, Esrâr Dede'nin irtihali sebebiyle yazdığı mersiyede onun ney ve def ile ah u zar ederek sema ettiğini söyler. Sema esnasında Esrâr Dede'nin adeta kanatlanıp uçtuğunu ve efsanevî Anka kuşunu¹³ avladığını dile getirirken "meydan-ı Mevlevî"de de bazı sırları aşikâr ettiğinden dem vurur:

Meydân-ı Mevlevîde nişân âşikâr edip
Pervâz ederdi şevk ile Ankâ şikâr edip
Eylerdi nây u defle semâ' âh u zâr edip
Bulmuştu kân-ı matlabı Hak'ta karâr edip
Almıştı müjde kûyuna yârin güzâr edip
Gitti ne çâre Gâlib'i hasretle yâr edip (Mer. 1/5)

(*Esrâr Dede, Mevlevî meydanında alameti aşikâr edip şevk ile uçar ve Anka kuşunu avlardı. Ney ve def ile ah u zar ederek sema ederdi. Hak'ta karar edip talep ettiğini bulmuştu. Yârin bulunduğu yere geçti çünkü müjde almıştı. Ne çare ki Gâlib'i hasretle arkadaş edip gitti.*)

3.1.6. Şeyh Gâlib

Sufilere göre varlık dairevidir. Allah'ın Zatı olan Zat-ı Ahadiyyet bir nokta gibi tahayyül edilirse, bu âlem ve Âdem bahse konu noktadan sudur eden dairenin çizgilerini temsil ederler. Bu varlık dairesinin merkezindeki noktanın sağ tarafı zuhur yani görünen âlemi, sol tarafı da batın yani görünmeyen gizli olan âlemi işaret eder. Merkezin karşısında ise insan mertebesi vardır. Âlem ve Âdem, Zat noktasının tecellisinden meydana gelip Varlık dairesi üzere seyr u sülûk eder. *Dönüş de ancak Allah'adır*¹⁴ ayeti mucibince insan aslî cevherine ve ayrıldığı noktaya dönerek varacaktır (Şeyh Rüsühüddîn İsmâil Bin Ahmed el-Ankaravî, 2012, 107-108). Bu gerçekten hareketle aslî tabiatına dönmek isteyen, aslıyla bir dem olsun hemhâl olmak isteyen semazenin hareketi de dairevidir ve bu sebeple semahaneler de dairevî şekilde inşa edilmiştir.

Şeyh ve semazenlerin, semahanede sağdan sola doğru dairevî bir yürüyüşe başlamaları ve meydan-ı şerifi üç kez dolaşmalarına *Devr-i Veledî* denir. Dairevî yürüyüşte şeyh ve onu takip eden semazenler *hatt-ı istivâ*

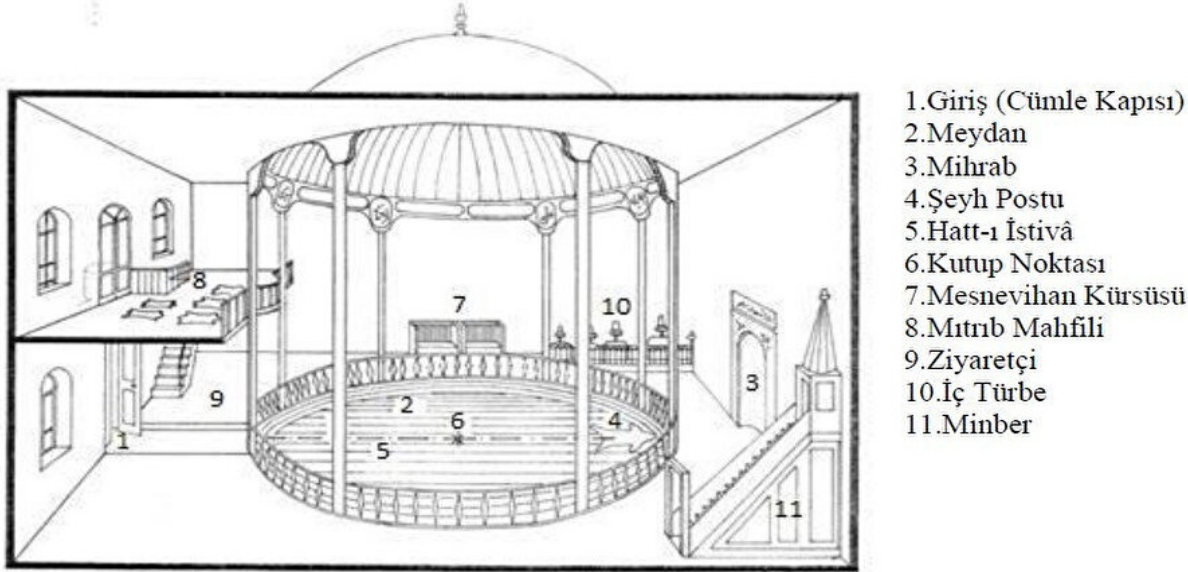
¹³ Kaf Dağının ardında yaşayan çok iri cüsseli, insanlar gibi düşünen ve konuşan, çok geniş bilgi ve hünerlere sahip ve avlanması imkansız olan efsanevî kuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İskender Pala, "Anka" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/201. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

¹⁴ Nûr Sûresi 24/42. Âyet. Âyetin tamamı ve meâli şöyledir:

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

"Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Dönüş de ancak Allah'adır."

denilen ve meydan-ı şerifin tam ortasında yer alan *kutup noktasından* geçerek meydanı sağ ve sol kavis olarak ikiye ayıran, koyu kırmızı postun serildiği yerde (bkz.: Şekil-1) karşı karşıya gelirler. Her bir devrin sonunda hatt-ı istivaya basmadan karşıya geçen derviş, hattın diğer yarısında bekleyen derviş ile göz göze gelir. Bu esnada dervişler bilhassa gözleriyle kaşlarının arasına bakarlar ve *ayak mühürleyip baş keserek*¹⁵ selamlaşırlar. Dervişler Devr-i Veleddi boyunca mutribin temposuna uyarak zarifane bir tavırla yürürler ve her bir adımlarında *Lâ ilâhe illAllah* kelime-i tevhidini içlerinden zikrederler.

Şekil-1 Semâhâne Mimarî Planı¹⁶

Şeyh Gâlib'e göre Mevlânâ Dergâhı, sonunda yine başlangıç noktasına geri dönerek kavmin efendisi olmuştur ve yeri de hatt-ı istivanın yani kutup noktasının tam altıdır.

Nihâyet ibtidâyâ ric'at olmuş seyyidü'l-kavme

Bakılsa zîr-i hatt-ı istivâdır Matbah-ı Monlâ (K. 7/8)

Şeyh Gâlib gazellerini Mevlânâ'nın himmetiyle yazdığını, çocukları olarak nitelendirdiği mısralarının ise ayin-i şerifin hemen başında icra edilen Devr-i Veleddi'de olduğunu yani tevhidi dile getirdiğini ifade eder:

Gâlib gazelde himmet-i Monlâ-yı Rûm ile

Etfâl-i mısra'ım dahı Devr-i Velededir (G. 85/6)

(Ey Gâlib! Mevlânâ'nın himmetiyle çocuklarım olan mısralarım dahi Devr-i Veled'dedir.)

¹⁵ Sağ ayağın baş parmağını, sol ayağın başparmağı üzerine koyup durmaya ayak mühürlemek denir. Ayaklar mühürlü haldeyken sağ el kalp üstüne, sol el de sağ bögüre doğru konarak vücudun biraz öne, başın vücuda doğru daha aşağıya ve düz olarak eğilmesine baş kesmek denir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülhakî Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2006.

¹⁶ Ş. Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimarî Özellikleri* Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, (Ç-102), 2000.

Meleklerin ve feleklerin devr etmesi Şeyh Gâlib için önemli değildir. Çünkü O, Devr-i Mevlânâ'dadır yani sema etmektedir. Onları dönme, dolaşmadan ibarettir kendisinin ise semadır:

Devr-i Mevlânâdayım devr-i felekmiş yâ melek
İstemem Gâlib dolaşınlar bana lâzım değil (G. 193/11)

(Ey Gâlib! Ben devr-i Mevlânâ'da yani sema' etmekteyim. Meleklerin ve feleklerin devr etmesi ile bir işim olmaz. İstemem onlar dolaşınlar bana lâzım değil.)

Semender; ateşte yanmadığına inanılan ve ağzından alevler saçan, büyük bir kertenkele şeklinde tasavvur edilen bir masal hayvanıdır. Nasıl ki semender ateşte yanmıyorsa Şeyh Gâlib de aşk içre ney ve def ile sema ederken yanmaz. Sema esnasında gönlünden gelen âh seslerinin yakıcı kıvılcımlarını sağa sola saçmak ister. Şeyh Gâlib sema esnasında aşkın verdiği hararet ve ateş ile o denli yanmayı arzular ki gömleği dahi ateşle dolsun ister.

Def ü nây ile semâ' eylesem 'aşk içre nola
Nagme-i âh-ı şerer-rîz olarak saga sola
Yâ semender gibi pîrâhenin âteşle dola
Şârih-i sûz-ı nefes ben var iken yâ kim ola
Kâşif-i Mesnevî-i Ma'nevî-i Monlâyım (Th. 5/4)

(Ben, aşk içre âh nağmelerinin kıvılcımlarını sağa sola dökerek ve gömleğim semenderin derisi gibi ateşle dolu olarak def ve ney eşliğinde sema etsem ne olur? Çünkü ben, Mevlânâ'nın Mesnevî-i Şerîfi'nin kaşifiyim; ben varken nefesi güçlü şarih kim olabilir ki?)

Tasavvufta varlığından tamamen soyunup kendinden geçme ve bütün mevcudatta Allah'ın tecellilerini müşahede etme mertebesi olarak karşımıza çıkan *cem'ü'l-cem'* terimi kesrette vahdeti, vahdette kesreti müşahede etmektir (Yılmaz, 1993, 7/279). Şeyh Gâlib semayı bu makamda görmüş ve Cenab-ı Allah'ın evliya kullarına da O'nu inkâr eden kullarına da maddî ve manevî âlemlerdeki ilâhî güzellikleri, Allah'ın tecellilerini seyrettiren en üst derecede bir unsur olarak tahayyül etmiştir:

Bundan a'lâ cem'-i cem'in var mı Gâlib rütbesi
Evliyâ vü ehl-i inkâra temâşâdır semâ' (G. 153/9)

(Ey Gâlib! Semayı hem evliya hem de inkâr edenler zevkle, hayranlıkla seyrederek. Bundan [semadan] daha yüce cem'ü'l-cem' rütbesi var mıdır ki?)

3.2. Tipler ve Semâ

3.2.1. Semazen

Mevlevî semazenlerin her çarh/çark atışında içinden Allah Lafza-i Celâli'ni zikrettikleri yukarıda açıklanmıştı. el-Hayy (الحي) tüm varlıkların hayat kaynağı, ebedî ve hakiki hayat sahibi anlamında esma-i

hüsnadır. Hû (هو) ise Allah'ın zatına delalet eden ve ism-i a'zam ve ism-i celâl de denen Allah isminin kısaltılmış şeklidir. Şeyh Gâlib ikinci beyitte semazenin bir kademinde yani bir çarh/çark atışında Hayy ve Hû isimlerinin aynı anda birbirlerine kavuştuğunu söyler. Böylece Allah'ın varlıktaki birliği olan *vahdet* makamına da işaret eden Şeyh Gâlib'e göre elbette ki semanın bizatihi kendisi feleklerin devrinin sırrından daha yüce daha yüksek bir mevkidedir. Çünkü semazenler sema esnasında *vahdet* sırrına ermiştir.

Bir kademde Hûyu Hâya Hâyı Hûya vasl eder
Sırr-ı devr-i çarhdan elbetde bâlâdır semâ' (G. 153/2)

(Sema, bir kademde Hûyu Hâya Hâyı Hûya vasl eder. Sema feleğin dönüş sırrından elbette yücedir.)

Şeyh Gâlib'e göre sema insanların bedenlerinin dünyada görünmesi ve ruhlarının ahirette haşrolunmasına en güzel örnektir. Semazenler bedenleriyle bu dünyada vardılar ve fakat ruhlarıyla adeta ahirete doğarlar. Ona göre sema yeni yaratılışın neşesidir. İnsanlara öte âlemlerin, ahiretin güzel kokusunu taşıyıcı ve bu kokunun yayılmasına vesile olur.

Neşr-i ebdân haşr-ı ervâhın olur enmûzeci
Neş'e-i halk-ı cedîde nefh-i uhrâdır semâ' (G. 153/7)

(Sema, kıyamette ruhların toplanmasına ve insanların dirilmesine örnektir. Yeni yaratılışın neşesi, ahiretin güzel kokusudur.)

Sema esnasında semazenin ağlayan gözlerini girdaba benzeten Şeyh Gâlib, gözyaşlarını inciye benzetmiş ve semazenin kendi etrafında dönmesiyle gözyaşı incilerini, girdab sırasında oluşturduğu köpükleriyle birlikte temaşa edenlere saçtığını dile getirmiştir. Şeyh Gâlib gözün yuvarlaklığı ile girdab arasında ilgi kurmuştur:

Çeşm-i giryân gûyiyâ girdâbdır
Kef-zenân gevher-feşân eyler semâ' (G. 154/3)

(Sema eden dervişin ağlayan gözü, sanki köpük ve inci saçan bir girdabdır.)

3.2.2 Nevniyâz- Sâlik, Gürûh-ı Mevlevî

Mevlevî tarikatına yeni intisâb etmiş dervişlere *nevniyâz* denir. Şeyh Gâlib nev-niyazanın semaini sadece ellerini göğe doğru açması sandığımızı halbuki Mevlânâ Dergâhı'nın (Matbah-ı Monlâ) tüm canlarının sanki Allah'ın yeryüzüne bereketi ve rahmeti olan yağmuru taşıyan kuşları gibi olduğunu ifade eder. Ona göre sema esnasında semazenler Allah'ın rahmetini, bereketini yeryüzüne indirmede vesile olan kuşlardır:

Semâ'-ı dest-efşânı sanırsın nev-niyâzânın
Matâr-ı tâ'irân-ı Kibriyâdır Matbah-ı Monlâ (K. 4/5)

(*Nev-niyazların sema esnasında ellerini açtıklarını sanırsın. Halbuki onlar, Mevlânâ Dergâhı'nın Cenab-ı Allah'ın rahmet yağmurlarını taşıyan kuşlarıdır.*)

Şeyh Gâlib Mevlevî tarikine intisap ederek manevî yolculuğa çıkan salike durup oyalanmamasını, yolda yavaşlık, gevşeklik göstermemesini salık verir. Bu yolda seyyareler yani gezegenler ve gök cisimleri bile ellerine çeng ve berbat almış halde Devr-i Veledî'de tempo tutmaktadırlar. Büyük ve yuvarlak gövdeli, kopuza ve lavtaya benzer mızraplı çalgı olan berbat ve klâsik Türk şiiirinde adı sıkça geçen bir tür telli çalgı olan çeng ayin-i şerifte kendilerine yer bulmuştur:

Ey sâlik-i râh-ı Mevlevî etme direng
Seyyâreler almış eline berbat u çeng
Evzâ'-ı nüh-âbâ-yı sipihri seyr et
Sultân Veled Devrine eyler âheng (R. 24)

(*Ey Mevlevî yolunun saliki! Durup bekleme, oyalanma. Baksana! gezegenler bile eline berbat ve çeng almış dokuz felek Sultan Veled Devri'ne tempo tutar hâldedir.*)

Meydana çıkma, belirme, aşikâr olma gibi manalara gelen *ta'ayyün* tasavvufî terim olarak; Allah'ın kudretinin zuhur ve tecelli yoluyla belirgin olması, Hakk'ın zatında var olanların ortaya çıkması, zahir olması anlamına gelir. Mutasavvıflara göre Allah'ın isim, sıfat, nisbet ve taayyünlerinden hiçbirisi söz konusu olmaksızın ve bunların varlıkları kesinlikle sarf-ı nazar edilerek ilâhî zata *ahad* (bir, tek, eşsiz) ismi nisbet edilmiştir. Ahadiyyet ise Allah'ın bu eşsizliğini ve teklîğini ifade eden bir sıfattır. Ahadiyyet, daha mükemmeli tasavvur edilemeyen birlik, ezeli ve ebedî tekliktir. Ahadiyyete *la-ta ayyün* yani belirsizlik denilir (Uludağ, 1988, 1/484). Büyük İslâm âlimlerinden ve tasavvuf tarihinde büyük etkisi bulunan Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 1240)'ye göre her türlü kayıt ve şarttan münezze olan bu *la-taayyün* yani *makamsızlık* mertebesinde, kendisinden başka hiç bir varlık bulunmayan, hiçbir şeyle kayıtlı olmayan, bütün mevcudat kendisinin tecellî ve zuhurundan ibaret bulunan Hakk'ın varlığı demek olan *vücûd-ı mutlak* henüz hiçbir taayyün göstermemiştir. Henüz kendisine vücud dahi denemeyen bu mertebede ne itaat ne de isyan vardır; ne kul ne hürriyet, ne ölüm ne hayat, ne gündüz ne gece bulunmaktadır; yalnız O vardır. İbnü'l-Arabî (ö. 1240) bu makamda Allah'ın hiçbir isim, sıfat ve fiille kayıtlı olmadığını, her türlü taayyünat kayıtlarından tamamıyla ârî olduğunu, bütün taayyünlerin, nisbetlerin bu mertebede O'nun zatında eriyip yok olduğunu ifade eder (Kılıç, 1999, 20/501).

Ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte başta Ca'fer es-Sâdık (ö. 765), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 909), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 923), Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 935-36), İbn Hibbân (ö. 965) ve Bâkılânî (ö. 1013) olmak üzere bazı İslâm ve tasavvuf âlimleri ism-i a'zam diye bir şeyin bulunmadığını iddia etmişlerdir. "A'zam" kelimesi yüce, büyük anlamlarına gelen "azim" kelimesini karşılamaktadır. Bu yüceliğin ise bir isme değil o ismin dalalet ettiği zata yani Cenab-ı Allah'a ait olduğunu söylerler (Topaloğlu, 2001, 23/75). Bu sebeple bir çok sufiye göre İsm-i A'zam aslında *Allah* Lafza-i Celâlidir. Mevlevî semazenler her çarh/çark atışında içinden Allah (c.c.) Lafza-i Celâli'ni zikreder. Şeyh Gâlib Allah (c.c.) Lafza-i Celâli'ni zikreden Mevlevîlerin İsm-i A'zamla yüceldiklerini ve sema esnasında göklerin *la-taayyün* makamında döndüklerini ifade eder.

Âsümân-ı lâ-ta'ayyündür makâm-ı gerdişi
İsm-i A'zamla mükerrerdir gürûh-ı Mevlevî (G. 315/4)

(*Mevlevî dervişlerinin döndükleri [sema ettikleri] makam göklerin la-taayyün makamıdır. Gürûh-ı Mevlevî İsm-i A'zamla hürmete layıktırlar.*)

La taayyün terimiyle ilgili yukarıda açıklama yapılmıştı. Bu bağlamda sema esnasında Mevlevî Dervişleri Allah'ın tecelli mumunun alevine benzetilmiş ve la tayyün makamında gösterişli bir şekilde parıldadıklarına işaret edilmiştir. Ancak semanın estetik tavrı sayesinde salık gürültü ve patırtıdan uzak, söz ve davranışlarıyla sakin bir biçimde görülmektedir.

Şu'le-i şem'-i tecellî lâ-ta'ayyün şa'sa'a
Sâlik-i sâkin-nümâ bir tavr-ı zîbâdır semâ' (G. 153/3)

(*Tecellî mumunun şulesi "lâ-ta'ayyün" makamında gösterişli şekilde parıldar, sema ise saliki sakin gösteren güzel bir tavidir.*)

3.2.3. Kays

Kays, özellikle Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatlarında ele alınmış "Leylâ vü Mecnûn" hikâyesinin iki kahramanından biri olan Mecnûn'un gerçek adıdır. Leylâ'ya duyduğu aşk yüzünden aklını kaybetmesi sebebiyle kendisine takılan "Mecnûn" lakabı sonraları isminin yerini almıştır. Mevlevîler sema esnasında gönül kâbesini tavaf ederler, Mecnûn yani Kays ise böyle yapmadığı için Şeyh Gâlib tarafından eleştirilmiş fakat çölde akli başından gitmiş hâlde şaşkın şaşkın dolaşması sebebiyle de hoş görülmüştür. Zira dinde sorumluluk için akıl şarttır.

Mevlevî gibi tavâf etmezdi beyt-i dilini
Gerçi ser-geşte idi bâdiye-cevlân idi Kays (G. 131/10)

(*Kays [Mecnûn], Mevlevî gibi gönül beytini tavaf etmezdi ama ne yapalım [ki mazeretli idi] çölde akli başında olmadan dolaşıp dururdu.*)

Klâsik Türk edebiyatında âşıkların sembol ismi olan Mecnûn hakkında tasavvur edilen hayallerin en önemlilerinden biri Leylâ'nın aşkıyla çöllerde vahşi hayvanlarla dost olan Mecnûnun başına kuşların yuva yapmasıdır. Şeyh Gâlib de aşk ateşiyle Mecnûn gibi öylesine kendinden geçmiştir ki sema başının üzerinde yuva yapmıştır. Şeyh Gâlib tasavvufî seyirde bazen öyle sermesttir ki gönlü sema halindedir:

Ben o Kays-ı serserî seyrim ki gâh
Başım üzre âşiyân eyler semâ' (G. 154/6)

(*Ben bazı zamanlar öylesine serseri Mecnûn hâlinde seyr ederim ki sema [kuşu] başım üzerine yuva yapar.*)

3.2.4. Vâiz

Küçük Kadızade Mehmed (ö. 1653) ve onun takipçileri olan, halk arasında fakih kelimesinden bozma *fakılar* şeklinde tabir edilen vaizler ile yaşadığı dönemin en önemli ve etkili sufilerinden Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolu şeyhlerinden Şeyh Abdülmecîd Sivâsî (ö. 1639) ve onun takipçisi sufiler arasında XVII. yüzyılın ilk yıllarında önceleri fikri seviyede başlayan tartışmalar daha sonraları toplumun sosyal ve dini hayatı yanında

devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak olayların fitilini ateşlemiştir. Tasavvufî hayat ve bu hayatın etrafında şekillenen sema ve devranın caiz olup olmadığı, zikir ve musikî konuları bu tartışmaların odak noktasını teşkil eder (Çavuşoğlu, 2001, 24/100). Tarihte Kadızâdeler hareketi olarak adlandırılan ve çok önemli ictimâî tesirleri olan bu hareket neticesinde cereyan eden olayların devamı niteliğinde olan tasavvuf aleyhtarlığı bu dönemde yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁷ Dönemin sadrazamı Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın desteğiyle yükselen Kadızâdelerden vaiz Vanî (ö. 1685) tarafından fetva verilerek ve Sultan IV. Mehmed'in (ö. 1693) onayıyla sema, devran ve sesli zikir yasaklanmış, Anadolu'da birçok Mevlevihane kapatılmıştır. H. 1077/1666 yılında vuku bulan ve *yasağ-ı bed* ismi üzerinden ebced hesabıyla tarih düşürülerek (1077) anılan yasak yürürlüğe girmiştir. Bahse konu yasak Mevlevîleri derinden sarsmıştır. Mevlevî büyüklerinden Sâkıb Mustafa Dede (ö. 1735), semai yasaklanması üzerine bir haftada bin kişiye yakın Mevlevînin hüznünden vefat ettiğini bir kısmının da çaresizlikten doğu ve batıya doğru seyahate çıktığını dile getirir (Odunkıran, 2020, 922).

İbadethanelerde dinleyenleri nefsi ıslaha yönlendirecek, kötü işlerden tövbe ettirecek şekilde dini konuşma yapan, nasihat veren kişi olan vaiz, divan şiirinde genellikle hoş olmayan bir kişilik durumu sergiler. Şeyh Gâlib de Dîvânı'nda vaizi başta dinin dışı kabuğu ile ilgilenmesi olmak üzere pek çok açıdan eleştirmiş ve onlar için on bir beyitlik *vâiz* redifli müstakil bir gazel yazmıştır. Şeyh Gâlib aşağıdaki beytinde de, semai yasakladığı için feleğin vaizi devrin dalkavukluğuna mahkum ettiğini dile getirmiştir:

Döndürdü felek men'-i semâ' eylediğinden
Devrâne müdârâya kıyâm eyledi vâ'iz (G. 150/11)

(Felek, semai yasaklamasından dolayı vaizi, devrinde dalkavukluğa mahkum etti.)

3.2.5. Zâhid

Dünyayı terkedip dinin emirlerine çok fazla titizlikle riayet eden, zühd ve takva sahibi kimselere verilen isim olan zahid; kaba sofı, çok dindar olup, irfanı olmayan kimselere de denir. Klâsik Türk şiirinde ise imanı ham ve yüzeysel olan, ibadetini gösteriş için yapan, çıkarları doğrultusunda ibadet eden, kendisi gibi olmayanları ve anlayamadığı şeyleri özellikle de âşıkları sürekli ayıplayan, çekiştiren, kınayan bir kişilik sergiler. Şeyh Gâlib için zahidin anlamadığı ve gizlice kınadığı şeylerden biri de sema esnasında Allah aşkıyla kendilerinden geçip sarhoş olan zevattır. Ancak bu kınamanın cezasını mutlaka tadacak ve bir şekilde zahid dolaba getirilecek yani aldatılacaktır. Dolaba getirmek deyimiyle dönerek iş gören çark, çıkrık anlamına gelen *dolap* kelimesinin uzak anlamıyla tevriyeli kullanılmış ve dönme yönüyle sema ile aralarında ilişki kurulmuştur.

Gizli ta'n eyleme mestân-ı semâ'a zâhid
Getirirler seni bir hâl ile tolaba sakın (G. 234/4)

(Ey zâhid! Semadan mest olanları gizli gizli kınama. Sakın ki onlar seni de bir hâl ile dolaba [oyuna] getirirler.)

3.3. Gök Cisimleri ve Semâ

3.3.1. Zühre

Zühre yıldızı (Venüs) edebiyatımızda feleklerin sazendesi olarak bilinir. Güneş ve Ay'dan sonra en parlak yıldızdır. Mitolojiye göre Zühre İranlı şuh ve çok güzel bir kadın iken, Hârût ve Mârût adlı meleklerden

¹⁷ Kadızâdeler ve Sivâsiler Tartışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivâsiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınevi, 2019.

göğe yükselmenin yolunu öğrenip oraya çıkmış ve yıldız olarak gökyüzünde kalmıştır. Salı ve Cuma geceleri Zühre yıldızının tesiri altındadır. Yunan mitolojisine göre de aşk tanrıçası Afrodit ve Venüs de Zühre yıldızıdır (Pala, 2015, 494).

Şeyh Gâlib döneminde Sultan III. Selîm'in gelişigüzel zamanlarda İstanbul'da bulunan mevlevihanelere gitmesiyle Mukâbele-i Şerîfe icra edilirdi. Mevlevî şeyhleri, uluları neşe ve cezbe yerine, padişahın gelişinin mukabeleye vesile oluşunu hoş görmemeye başlamışlar ve İstanbul'da bulunan mevlevihanelerin her biri için haftanın belli günlerini tayin ederek Mukâbele-i Şerîfe günlerini bir düzene koymuşlardır. Bu duruma göre Galata Mevlevihanesi'nde salı ve cuma günleri sema yapılmaya başlanmıştır (Gölpınarlı, 2006, 114).

Şeyh Gâlib, Zühre yıldızının salı ve cuma gecelerini tesiri altında bırakmasını, neşe, sevinç ve huzur içinde olmasını Galata Mevlevî Dergâhı'nda salı ve cuma geceleri yapılan semadan ileri geldiğini söyler. Zühre yıldızının aşk ile ilişkilendirilmesi, bu anlamdaki şöhreti de Galata Mevlevihanesi'nde icra edilen semanın ona verdiği bir hediyedir.

Zühre bu dergehden eyler ahz-i âheng-i neşât

Çünkü olmuşdur semâ' ile safa erkân-ı 'aşk (T. 11/7)

(Zühre yıldızı sevincini, ahengini bu dergâhtan almıştır. Çünkü sema ile huzur bulup aşk erkânı olmuştur.)

Şeyh Gâlib, Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin tamir edilmesine düşürdüğü tarihte semahanenin yüce feleğe karşılık geldiğini ifade eder:

Bunun şems-i nücûm-ı Zühredir yek-pâre şâdîdir

Mukâbildir egerçi çarh-ı bâlâyâ semâ-hâne (T. 14/18)

3.3.2. Güneş (Mihr, Hurşîd), Ay (Mâh)

Sultan III. Selîm'in annesi Mihrişâh Vâlide Sultan'ın tamir ettirdiği Kasımpaşa Mevlevihanesi için düşürülen tarihte Şeyh Gâlib gök cisimlerinden olan Güneş'in ve Ay'ın gökyüzündeki dönüşleriyle daima sema hâlinde olduklarını dile getirir. Allah'ın isimlerinden olan er-Rahmân, yarattığı cümle mevcudatı ayırmadan şefkat ve merhamet eden, acıyarak koruyan ve sonsuz merhametiyle lütuf ve ihsanda bulunan anlamındadır. Arş-ı Rahmân ise duaların kabul edildiği makamdır.

Gül sesi anlamına gelen gülbang; bülbül çilemesine denir. Tarik-ı Mevleviyye'nin ve muhtelif tarikatların merasimlerinde tertiplenmiş sesli dua ve ilâhî dizilerine *gülbâng* denir. Mevlevî tarikinde sema, somat, zikir gibi muhtelif gülbanglar vardır (Top, 2001, 273). Şeyh Gâlib Güneş ve Ay sema ettikçe Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin yenilenmiş binasında çekilen gülbangların ve Vâlide Sultân'ın dualarının Rahman olan Allah'ın arşına ulaşması için niyaz eder.

Semâ' etdikçe bu hurşîd ü mâh-ı âsümân dâ'im

Ola peyveste gülbâng-i du'âsı 'Arş-ı Rahmâna (T. 14/24)

(Bu gökyüzününün Ay ve Güneş'i, sema ettikleri müddetçe duaları Arş-ı Rahmana vasıl olur.)

Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin eski binasında dervişlerin naçiz birer zerre iken, Sultan III. Selîm'in annesi Mihrişâh Vâlide Sultan'ın himmeti ile tamir olunan yeni binasında parlayan Güneş'e döndüklerini dile getiren

Şeyh Gâlib, Güneş ışınlarının üzerlerine vurmasıyla beliren ve etrafta dairevî şekilde uçuşan zerrelere ile Güneş'in felek etrafında dönmesini ve dervişanın dönerek sema etmesini birlikte düşünmüş ve *dönerler* kelimesini tevriyeli kullanmıştır.

Gürûh-ı Mevlevînin uydu bir himmetle devrânı
Dönerler zerre-i nâçiz iken mihr-i dirâhşâna (T. 14/9)

Devr-i Mevlânâ'da semanın haleti yani keyfiyeti artırıcı rolüne değinen Şeyh Gâlib, semanın aşk hâlinde gelen hararetinin ve dönme etkisinin kurs yani dairevi şekilde olan Güneş'i bile sıtma nöbetine tutulmuş gibi titrettiğini dile getirir:

Devr-i Mevlânâda gâyet hâlet-efzâdır semâ'
Âftâbın kursuna teb-lerze fermâdır semâ' (G. 153/1)

(Sema, Mevlânâ devrinde hâlleri coşturandır, öyle ki Güneş'i bile sıtma nöbetine tutulmuş gibi titretir.)

3.3.3. Felek, Çarh, Âlem

Parmakla vurulmak suretiyle çalınan, bir tarafına ince bir deri gerilmiş ve etrafına birkaç çift zil konmuş (celâcil), yuvarlak bir kasnaktan ibaret dairevî musikî aleti olan def ve feleğin çemberi arasında benzerlik ilişkisi kuran Şeyh Gâlib dünyevî işlerden uzaklaşmak için hemen sema etmemizi salık verir. Feleğin çemberinin kola alınmaması yani dünyevî bütün işlerden uzak durulmasını öğütleyen Şeyh Gâlib bunun sema ile mümkün olacağını dile getirir:

Def ü celâcille semâ' et hemân
Alma kola bu felek-i çemberi (Tc. 1/13)

(Feleğin çemberini kola alma [her türlü sıkıntıdan sonra] def ve celâcille hemen sema etmeye başla.)

Şeyh Gâlib, tarik-i Mevleviyye'nin önde gelenlerinden olan Şeyh Nesib Dede'nin (ö. 1714) meşhur gazeline yazdığı tahmiste Mevlevîlerin felekler gibi gece gündüz sürekli devr ettiklerini yani sema ettiklerini söyler. Ona göre Mevlevîler bu dönüşleriyle hayalî olan bu dünyada bir anlığına ışık ve parıltı gösterirler. Yani yokluk dünyasında bir anlığına var olurlar. Bazen yarin önünde neşe ve sevinçle bazen de güçlüklerle dolu, sıkıntılı zamanlarda yani darda iken sema ederler. Dönme kelimesi ile sema arasında ilişki kurulmuştur. Aşk denizinin girdabına batan Mevlevîler sema ile sükun bulurlar:

Gerdişdeyiz felek gibi leyl ü nehârda
Bir şu'le gösterir bu hayâlî fenârda
Geh pîş-i yârda döneriz gâhî dârda
Ârâmımız semâ' iledir rûzgârda
Girdâb-ı bahr-ı 'aşka batan Mevlevîlerimiz (Th. 7/3)

(Felek gibi gece gündüz dönmekteyiz [sema etmekteyiz], [bununla] bir ışıltı gösteririz bu hayal fanusunda [dünya]; bazen sevgilinin önünde döneriz bazen dar ağacında. Biz aşk denizinin girdabına batan Mevlevîleriz böyle bir dönemde bizim sükunetimiz sema iledir.)

Şeyh Gâlib feleklerin (çarh) dönüş hâline uyulup onlar gibi dönülmesini yani Mevlevîler gibi sema edilmesi gerektiğini salık verir. Bakıp seyretme, temaşa etme anlamlarına gelen *seyran* kelimesi Arapça *seyr* kökünden türemiştir. Seyr insanın vahdet (teklik, birlik) âleminden kesret (çokluk) âlemine ve bu kesret âleminden tekrar Hakk'a yükselmek için yaptığı manevî yolculuktur. Mevlevîler için bu manevi seyr ehlullah katındandır. Evvela Allah'a doğru seyretmek; tasavvufta beşerin kötü, beğenilmeyen, bayağı ve hayvanî arzularının, huy ve fiillerinin, kibir gazap, kin, haset, hırs, tahammülsüzlük, hasislik, dedikodu, şehvet, ihtiras, heva vü heves gibi zaaflarının merkezi kabul edilen nefis mertebesinden, kendisinden başka bir varlık bulunmayan, hiçbir şeyle kayıtlı olmayan, bütün mevcudatın kendisinin tecellî ve zuhurundan ibaret olan Hakk'ın varlığı olarak tabir edilen *vücûd-u hakîkî (mutlak)* tarafına doğru gitmektir. Vahdete doğru yapılan seferden kesret örtüsü kalkar.

Bu seyrden sonra ikinci yolculuk başlar. Buna *seyr fillah* (Allah'ta seyretmek) denir. Seyr fillah Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmak, esmaullah ile hakikatlenmek, ahlakullah (ilahî ahlak) ile ahlaklanmak, bütün insanî sıfatlarını fanî ve yok olucu bulmaktır. Bu seferin sonunda ilimlerin perdeleri kalkar, ledünnî ilimler açılır. Buradan itibaren *seyr ma'Allah* denilen, salikin her mertebede Allah ile olan seyri başlar. İkilik kusuru tamamen ortadan kalkar ve ahadiyete doğru ilerler. Bu mertebeden sonra *seyr anillah* denilen dördüncü seyr başlar. Bu sefer vahdetten kesrete doğru bir yolculuk söz konusudur. Vahdete erişen insan-ı kâmilin irşad vazifesiyle terkar halka, kesret âlemine döndüğü mertebedir. Bu seyrin sonunda insan-ı kâmil Hak'tan halka doğru, adaletle dönüp, vahdeti kesrette kesreti vahdette görmektedir (Şeyh Rüsühüddîn İsmâil Bin Ahmed el-Ankaravî, 2012, 84-85).

Şeyh Gâlib Mevlevîlik tarikine intisab ederek bu mertebeleri seyran edebileceklerini muhataplarına salık verir. Çünkü Mevlevîler sema esnasında bu dört seyr makamını dört selam üzerinden hâl edinip yaşarlar. Sema dört selam üzere bina edilmiştir. Birinci selam insanın Allah'ı ve O'na kulluğunu idrak etmesi yani nefisinden O'na doğru seyretmesi, ikinci selam insanın Allah'ın büyüklüğü ve kudreti karşısında hayranlık duyması ve Allah'ta seyr etmesi (*seyr fillah*), üçüncü selam insanın Allah'a olan hayranlık duygularının ilâhî aşka dönüşmesi, Hakk'a tam teslimiyet hâlinde Allah ile seyretmesi yani vuslattır (*seyr ma'Allah*). Dördüncü selâm ise manevî yolculuğunu, miracını tamamlayan insanın yaratılıştaki vazifesine, kulluğuna dönüşüdür (*seyr anillâh*).

Çarh kelimesi hem felek, dünya anlamında hem de sema esnasında Mevlevîlerin kendi etraflarında bir kere dönmesi anlamında tevriyeli kullanılmıştır.

Etvâr-ı çarha uy Mevlevî ol

Seyrân edersin devrân edersin (G. 238/9)

(Feleklerin hâllerine uy da Mevlevî ol, [böylece] seyrân edersin devrân edersin.)

Semavî kitaplara göre ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem *ebu'l-beşer* ve Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın seçkin kullarından sayıldığı için de *safiyullah* sıfatlarıyla anılır. İnsanlığın atası olması hasebiyle insan devrini de başlatandır. Hz. Âdem'den günümüze kadar gelen zaman dilimi *Devr-i Âdem* terkihiyle ifade edilmektedir. Yeryüzünde ve gökte yaratılmış olan ve Allah'ın varlığına alamet teşkil eden ve onun varlığının bilinmesini sağlayan görünür, görünmez şeylerin bütününe âlem denir. Varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında bir tasavvuf terimi olan ve bu bağlamda Allah, âlem ve insan ilişkilerini açıklayan düşünce sistemi olan *vahdet-i vücûd* esasına dayanan İbnü'l-Arabî âlemi Allah'ın sureti olarak tasavvur etmiş

Cenab-ı Allah'a da âlemin ruhu nazarıyla bakmıştır. Büyük sufi İbnü'l-Arabî'ye göre sadece Allah vardır, âlem ise onun varlığının çeşitli tecellilerinden ibarettir. Bu sebeple bazı mutasavvıflar, *Allah vardı, O'nunla birlikte başka bir şey yoktu* mealindeki hadise, *Elan öyledir* ifadesini eklemişlerdir. İbnü'l-Arabî'ye göre âlem her an yaratılmakta ve yine yaratıldığı anda yok olmaktadır. Allah'ın yaratması aslında sürekli tecelliden başka bir şey değildir. Nitekim Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân Sûresi 29. ayette *O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır* buyurmuştur.¹⁸

Mutasavvıflara göre âlem son derece geniştir. Tasavvufî ve edebî eserlerde bu genişliği ifade etmek için 18.000 veya 360.000 âlemin mevcut olduğundan bahsedilmiştir (Uludağ, 1989, 2/360-361). Şeyh Gâlib'e göre sema bu inatçı, dik başlı yani serkeş olan on sekiz bin âlemi naz ve işvesiyle ve Allah'ın lutfuyla zaaflarından kurtarıp mahv hâlini elde ettikten sonra onların yerine iyi vasıflar, güzel hasletler kazanmalarına yani isbatına vesile olmuştur. Aynı zamanda sema devr-i Âdem'den beri insanın manasının yani madde ve cisminin dışında olan batnının, ruhunun, asıl varlığının görüleni niteliğindedir.

On sekiz bin âlemi serkeşte isbât etmiş cilvesi
Devr-i Âdemden berü menzûr-ı ma'nâdır semâ' (G. 153/4)

(Sema, devr-i Âdemden beri görünen bir manadır ki cilvesi serkeş olan on sekiz bin âlemi isbat etmiştir.)

Şeyh Gâlib âşıkların semaı devam ettiği müddetçe, Ay'ın, Güneş'in ve gökyüzünün de semanın devam edeceğini dile getirir. Ay, Güneş ve gökyüzünün dönüşleri sema etmeleri şeklinde yorumlanmıştır:

Bunda mâdâm âşikân eyler semâ'
Mâh u mihr ü âsümân eyler semâ' (G. 154/1)

(Âşıklar sema ettiği müddetçe Ay, Güneş ve gökyüzü de sema eder.)

Felekler aşk sırrıyla şaşkın, perişan, şaşırılmış hâlde oradan oraya savrulup dururken, sema sayesinde onlar belirli bir nizam içerisinde dönmeye başlamış, varlık sahnesine çıkmış, kainat hâline gelerek mevcudiyet kazanmışlardır:

Sırr-ı 'aşk eflâki ser-gerdân edip
Hâliyâ kevn ü mekân eyler semâ' (G. 154/2)

(Aşk sırrı, feleklerin başını döndürmüştür. Sema ise onları kainat/varlık hâline getirmiştir.)

3.4. Kâbe ve Semâ

Şeyh Gâlib, insanın manevi varlığının merkezi olan kalbi, bütün Müslümanların kiblesi ve ziyaret yeri olan Kâbe'ye yani Beytullah'a benzetmiş ve Müslümanların Kâbe'nin etrafını tavaf etmesini semazenin kalbi etrafında dönmesiyle ilişkilendirmiştir. Şeyh Gâlib'e göre semazen sema esnasında gönül kâbesini tavaf

¹⁸ Rahmân Sûresi 55/ 29. Âyet. Âyetin tamamı ve meâli şöyledir:

يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

“Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır.”

etmektedir. Ayrıca sema kalbin manasının, özünün zihinde canlandırılması, tahyil edilmesi ile çözüme kavuşturulmuş, yoluna konulmuş bir muamma bir bilmece olarak karşımıza gelir. Sema'nın manası (kalb) ve hayal gücü ile açıklığa kavuşturulmuş, sırrına vakıf olunmuş zor bir muamma durumundadır.

Ka'be-i kalbin tavâfı remzini isbât eder

Kalb ü tahyîl ile münhal bir mu'ammâdır semâ' (G. 153/5)

(Sema, kalp Kabe'sini tavaf etmeyi temsil eder; öyle ki o, kalb ve hayal gücü ile çözülebilen bir muammadır.)

Mutasavvıflar ilâhî aşkla ilgili duygu ve düşüncelerini daha çok teşbih ve temsillerle anlattıklarından tasavvuf edebiyatı bir mecazlar ve rumuzlar edebiyatı hâline gelmiştir. *Meyhane* tasavvuf edebiyatımızda ihtiraslardan uzak, aşk ve şevk dolu bir yer olan *tekke* anlamına gelen bir terim olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda meyhaneci çırağı anlamına gelen *muğbeççe* ise saliki temsil eden bir terimdir. Şeyh Gâlib saliklerin kendilerinden geçmiş bir hâlde tekkede devr etmesini yani sema etmesini hacıların Kâbe'de tavaf etmesi gibi görmektedir.

Devr eder meyhâneyi muğbeççeler

Ka'bede san hâciyân eyler semâ' (G. 154/4)

(Ka'bede hacıların sema etmesi gibi meyhaneci çırakları da meyhanede döner dururlar.)

3.5. Ney ve Semâ

Allah, Kur'an-ı Kerim'inde 7 surede toplam 8 defa tekrarladığı **كُنْ فَيَكُونُ** (Kün feyekûn) "Ol der, o da hemen olur" ¹⁹ manasındaki ayet-i kerimeden iktibas edilen *kün* terimi tasavvuf ve edebiyatta Allah'ın yoktan mutlak manada yaratmasını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Şeyh Gâlib, muhatapları olan bizlere sema esnasında işittiğimiz ney sesini can kulağı ile dinlememiz gerektiğini söylemektedir. Öyle ki Cenab-ı Allah'ın *kün* emriyle varolan, can bulan cümle eşya gibi sema da manen ölmüş kalpleri iman, aşk, irfan ile diriltir ve onlara can verir.

Cümleten eşyâ nidâ-yı "kün"den olmuş âşikâr

Gûş-ı hûşu nâya ver kim sırr-ı ihyâdır semâ' (G. 153/6)

(Yaratılmış olan her şey "Kün" nidasıyla âşikâr olmuştur. Neyi can kulağıyla dinle öyle ki sema dirilişin sırrıdır.)

Neyzenin mutrib heyetindeki yeri oldukça ayrıdır. Neyzen, nefesiyle neye can verir. Neyden çıkan ses artık neyzenin sesidir. Ney salik ise, neyzen de mürşid-i kâmidir. Şeyh Gâlib sema esnasında neyzenin Allah aşkı ile insanın gönlünde bir coşkunluk meydana getirerek üflediği neyin ince ve güzel sesiyle, semazenlerin kanat vurarak uçan kutsal bir güvercin hâline geldiğini dile getirir.

Ney safîr-i şevk urup murgân-ı kuds

¹⁹ Bahse konu Süre ve Âyetler şöyledir:

Bakara Süresi 2/117. Âyet, Âli İmrân Süresi 3/47 ve 59. Âyet, Enâm Süresi 6/73. Âyet, Nahl Süresi, 16/40. Âyet, Meryem Süresi 19/35. Âyet, Yâsin Süresi 36/82. Âyet, Mu'min Süresi 40/68. Âyet.

Çün kebûter per-zenân eyler semâ' (G. 154/5)

(Sema esnasında neyden çıkan ince ve güzel ses ile semazenler kanat vurarak uçan kutsal bir güvercin haline gelirler.)

Sonuç:

Bu çalışmada Şeyh Gâlib'in divanında bulunan şiirlerinden yola çıkılarak *Sema* olarak bilinen ve resmi adı *Mukâbele-i Şerife* olan *Mevlevî Ayîn-i Şerîfi* hakkındaki tasavvurları ortaya koyulmaya gayret edilmiştir. Beyitlerinde semanın mahiyeti hakkında düşüncelerini dile getiren Şeyh Gâlib semayı Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî, Şeyh İsmâil Rusûhî Ankaravî, Şeyh Hüseyin Efendi, Esrâr Dede gibi Mevlevî büyükleriyle birlikte ilişkilendirmiştir. Ayrıca semanın devirsel, dairevî ibadet yönüne de temas eden Şeyh Gâlib'in, Güneş, Zühre (Venüs), Ay, Felek gibi gök cisimlerinin dairevî dönüş hareketleriyle sema arasında benzerlik ilgisi kurduğu görülmüştür.

Beyitlerinde semanın Mevlevî kültürü içindeki yeri ve önemini vurgulayan Şeyh Gâlib semanın aşk ile yapılan bir ibadet olduğunu anlatır. Ona göre sema dirilişin sırrıdır. Feleklerin dahi başını döndürüp kendinden geçirtir.

Sema Şeyh Gâlib'in beyitlerinde aynı zamanda estetik yönü ile de ön plana çıkmıştır. Zarif tavırlarıyla semazenler, Cenab-ı Allah'ın tecelli ettiği gönül aynası olan semahanede inci taneleri gibi parlamaktadır. Sema esnasında semazenin dönüşünü Müslümanların Kâbe'nin etrafında tavaf etmesiyle eş tutan Şeyh Gâlib, semazenin kalbini Kâbe olarak görmüştür.

Sema ile gelinen yüce manevî mertebelere de işaret eden Şeyh Gâlib bizlere kendi hâlimden, kendi makamından, tecrübelerinden haber verir ve âdetâ şiirleriyle sema ederek sırlarını aşikâr eyler.

Kaynakça

- Abdulkerim Kuşeyri. *Kuşeyri Risalesi*. yay.haz.: Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- Ahmed Eflâkî. *Menâkıbü'l-Ârifîn*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2020.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Kuğunun Son Şarkısı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Baz, İbrahim. *Kadıızâdeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınevi, 2019.
- Ceylan, Semih. "Bir Mukâbele Üç Devir: Mevlevî Yolu İsmail Ankaravî'ye Göre Mevlevî Mukâbelesindeki Tasavvufî Remizler". *Keşkül Dergisi* 7/2006, 33-43.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadıızâdeliler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çıpan, Mustafa: "Mevlevîliğin Çile'li Şehrâhında Vücut Bulan Üç Selîm" in Saltanat, Edebiyat ve Mûsikimizdeki Tezâhürleri (III. Selîm-Şeyh Gâlib-Dede Efendi)". *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*. 1/305-306. İstanbul: Motto Project Yayını, 2010.
- Ergün, Sadettin Nüzhet. *Şeyh Galib Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Bozkurd Matbaası, 1935.
- Esrar Dede. *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye*. nşr. İlhan Genç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Güleç, İsmail. "Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî Şerhleri". *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, 24/24, (Aralık 2004), 100.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006.
- Gürer, Abdülkadir. *Şeyh Gâlib Divanı: İnceleme- Metin.*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Kalkışım, M. Muhsin. *Şeyh Gâlib Dîvânı*". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Kılıç, Mahmud Erol. "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/493-516. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. *Seroet-i Fünûn*. 43/1110 (1328/1910-1911), 414-417.
- Kurnaz, Cemal. "Felek (Edebiyat)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Küçük, Sezai. "Ben Dervîşim Diyene Mevlevîlerde Manevî Eğitim" *Keşkül Dergisi* 5 (2005), 93-97.
- Küçük, Sezai. "Mevlânâ ve Semâ'" *Keşkül Dergisi* 7 (2006), 44-51.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Divân-ı Kebîr/ Külliyyât-ı Şems.* nşr. Bediüzzaman Fîruzanfer. IV.Cilt. Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1336/1917-1918.
- Mustafa Sâkîb Dede. *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân.* I. Cilt. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1866.
- Odunkıran, Fatih. *Mevlevî Tezkiresi: Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân (İnceleme-Metin).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2020.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.* İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Pala, İskender. "Anka" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/201. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Süngü, Arife Ünal. "İbn Sînâ'da Felekler Nazariyesi ve İsrâkî Felsefe ile Mukayesesi", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies* 15/15, 44-55. <https://doi.org/10.16989/TIDSAD.1419>
- Şeyh Gâlib. *Dîvân.* nşr. Naci Okçu. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, Sayı 429. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78404/seyh-galib-divani.html>
- Şeyh Gâlib. *Hüsn ü Aşk.* nşr. Muhammet Nur Doğan. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri Sayı 419. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78443/seyh-galib---husn-u-ask.html>
- Şeyh Gâlib. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî.* nşr.Mehmet Atalay, Turgut Karabey, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2007.
- Şeyh Rûsûhüddîn İsmâil Bin Ahmed el-Ankaravî. *Minhâcü'l Fukarâ.* nşr. Mehmet Kanar. İstanbul: Şûle Yayınları, 2012.
- Tanrıkorur, Ş.Bârîhüdâ. *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimarî Özellikleri.* Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2000.
- Top, H. Hüseyin. *Mevlevî Usûl ve Âdâbı.* İstanbul:Ötüken Neşriyat, 2001.
- Topaloğlu, Bekir. "İsm-i A'zam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 23/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Türinay, Necmettin. "Klasik Hikâyenin Son Zirvesi: Hüsn ü Aşk". *Şeyh Gâlib Kitabı*. ed. Beşir Ayvazoğlu. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:18, 1995.
- Uludağ, Süleyman: *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları,1995.
- Uludağ, Süleyman: "Ahadiyyet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 1/484. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman: "Nefes" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman: "Âlem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2/360-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yılmaz, Hasan Kâmil: "Cem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 7/278-279. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.